

O našem običaju „biranja kralja“.

Nosioци tradicije redovito je tako zaodijevaju, da u pojedinim slučajevima ostaje otvorena različita gradacija rješenja. Otale dolazi, da se ne zna tačno, što pripada jednoj a što drugoj nauci, odnosno što pripada historiji, a što pak folkloru.

Kod nas postoji tradicija „izbora“ ili „biranja kralja“. Taj je običaj veoma raširen i prakticiran do u posljednje vrijeme¹⁾. Historijske dokaze, raširenost, pojedinosti pri prakticiranju ovog običaja ne donosim, jer je to potanko, opširno i iscrpljivo obradio još pok. Ivan Milčetić u radnji „Koleda u južnih Slavena“²⁾. Osim toga skrećem pažnju i na mnijenja učenjaka Miklošića, Bernekera, Kreka, Machala, Niederla, Veselovskoga, Potebnje, kao i na njihov zaključak, da je slavenska koleda rimskoga podrijetla, a Slaveni je primiše u doticaju s Rimljanima³⁾. Pa i Milčetić resumira, da koleda prikazuje smjesu slavenskih i tuđih vjerovanja, kršćanskih i poganskih⁴⁾: „Rimske saturnalijske slave se mjeseca decembra, kaže on. Ovom prigodom krune Rimljani i kralja. Ova je svečanost što god dala našim koledama i pokladama, možda i Nikolinje“⁵⁾. Milčetić i ne sumnja o tome, da naš običaj „izbora kralja“ pripada koledi,

1) St. Banović u „Nast. Vjesniku“ knj. XXXV. str. 108, kaže da je u Tučepima (Makarsko primorje) prestao tek god. 1922. No g. Banović trebao je opisati taj slučaj, jer baš tu se isključivo radi o koledi; jedino predvodnik se zove „kralj“, a u drugim okolnim mjestima čak „vođa“.

2) Zbornik za narodni život i običaje, knj. XXII. god. 1917., str. 1—124 Jugosl. Akademije u Zagrebu, i to: za Lošinj str. 5; na Krku za Dubašnicu str. 8—14; za Omišalj str. 14—19; za Silbu str. 5—7; Iž str. 7; za Šibenik Fortisovo svjedočanstvo str. 4—5; za Krapanj kod Šibenika svjedočanstvo Pavla iz Rovinja god. 1640. str. 4. Oko Lužnice i Nišave (Pirot) str. 67, no ovdje izvada čin jedna od osam djevojaka, „obučena u muško odijelo sa sabljom i nožem u ruci“. U Bugarskoj biraju „cara“ str. 83—84. Još su navedeni razni načini koleda, tako „kolejani“, „koledvači“, „koledvačice“, „čarojičari“, „križari“, „kraljice“, kod Slovenaca „koledneke“, a u Bugara „koljadar“ i „koljadnik“.

3) Milčetić o. c. str. 104—118.

4) Ib. str. 118.

5) Ib. str. 120.

i s tim folkloru, ali je nestalan inače u pitanju geneze. Međutim Dr. Ed. Schneeweiss, taj odlični poznavalac našeg folkloru, u djelu „Die Weihnachtsbraeuche der Serbokroaten“⁶⁾ utvrđuje i genezu toga običaja na temelju novije građe njemačkih naučenjaka Userera, Bilfingerera, Nilssona, Rademachera i drugih. Kršćanstvo naime ne samo da nije moglo da iskorjeni poganske običaje na čast sunca uopće, a rimske napose, nego je bilo čak primorano da ih prima, modificira i da im da kršćansko obilježje. Tako na 25. dec., na dan rimske svetkovine „dies natalis Solis Invicti“, zamijeniše u drugoj polovini IV. st. s kršćanskom svetkovinom „dies Nativitatis Domini“. No jer je na 6. jan. već od prije postojala svetkovina krštenja Isusova u Jordanu, a u međuvremenu bile su rimske Kalendae Januariae, postao je i kod kršćana višednevni neprekidni ciklus svečanosti, veselja i objijesti⁷⁾, mješavina poganskih i kršćanskih običaja. Dr. Schneeweiss osloniv se na zaključke Nilssona kaže: „Urspruenglich roemische Kalendenbraeuche, die ihrerseits um Braeuche der nahegelegenen Saturnalia, Vota und Compitalia, ferner um den dem babylonischen Neujahrsfeste entstammenden Narrenkoenig vermehrt worden waren, verwachsen mit keltogermanischen Braeuchen, die sich auch dem Kalendenfest angeschlossen hatten, und anderen einheimischen Braeuchen, die keine bestimmte Zeitlage hatten“⁸⁾. „Am babylonischen Sakaeeenfest⁹⁾ wurde ein verurteilter Verbrecher in die Tracht des Koenigs gekleidet; er durfte den Herrscher spielen und alle Lueste befriedigen, sogar der Harem des Koenigs stand ihm zur Verfuegung. Am Ende des Festes wurde er getoetet. Dieser Brauch wurde durch orientalische Soldaten verbreitet und ist durch die Saturnalien¹⁰⁾ in die Kalendenfeier eingedrungen“. Dakle naš običaj „biranja kralja“ ima svoj praznik u jednom babilonskom običaju, a mi ga primismo preko „kralja rimskih saturnalija“; ostatak babilonskorimskog običaja je i bugarski „car“, pa njemački „Bohnenkoenig“ ili „Narrenbischof“, koji je bio osovina „festi stultorum“, svetkovine na početku godine, nekoć u velike raširene

⁶⁾ Ergänzungsband XV. zur „Wiener Zeitschrift für Volkskunde“. Wien 1925.

⁷⁾ Može se shvatiti kao posljedica toga, da se u Šibeniku (Fortis, Viaggio in Dalmazia I. str. 153.) birao „kralj“ za 15 dana, na Silbi od Stjepandana do Tri kralja, u Dubašnici isto i t. d.

⁸⁾ Schneeweiss o. c. str. 154.

⁹⁾ „Sakaeeen (τὰ Σακάα) ursprünglich babylonisches Fest, das zu Ehren der Ištār, der Göttin des Siriusgestirns, in Monat Ab (Juli—August) gefeiert wurde“ u Pauly-Wissowa, Realencyclopädie 2 R. I. Bd. str. 1770 ed. 1920.

¹⁰⁾ Da „kralj saturnalia“ — Saturnalienkönig — ima svoj izvor u bab. svetkovini Sakeja, potvrđuje se i u Pauly-Wissowa o. c. 2 R. II. B. str. 207 ed. 1923.

po zapadnoj Evropi, a tako donekle i „Kinderbischof“, koji je i kod nas u Hrvatskoj bio prakticiran¹¹⁾.

I zbilja, uporedimo li naš običaj „biranja kralja“ s običajem babilonskim i rimskim, vidjet ćemo, da se radi o identičnom običaju, naime da se u šali daju nekome kraljevski simboli i vlast. Radi se dakle isključivo o folklornom, i to općem običaju, a ne kakvom slavenskom ili čak specijalno hrvatskom; o tome je uz današnju priručnu literaturu o tom predmetu svaka sumnja isključena, a raspravljanje suvišno.

II.

Kod svih slučajeva registriranih od Milčetića kao i kod onoga donesena od Dr. J. Matasovića¹²⁾, očit je folklorni značaj, te nikomu nije nikad ni na um padalo, da ma jednoga dovede u vezu s kakvim historijskim događajem. No ima jedna iznimka, a to je običaj prakticiran u Kaštelima, opisan od pok. barskog nadbiskupa Milinovića¹³⁾. Milčetić jedino ovaj slučaj ne donosi; isključeno je, da mu je bio nepoznat; znak da i on s istim nije bio na čistu. Dr. Matasović specijalno se osvrće na ovaj slučaj, koji da „za nauku ostaje još i nadalje problemom“ i ako „sve u sve, danas je za nauku i preveć očita nategnutost romantičarskog fabuliranja u Milinovićevo izlaganju“¹⁴⁾. Za Dr. Hauptmanna ovaj slučaj ima vezu s hrvatskom historijom i nalazi mu analogon u ustoličavanju koruških vojvoda¹⁵⁾. Za Banovića¹⁶⁾ i druge ne samo ovaj

¹¹⁾ Schneeweis o. c. str. 148. U tome treba tražiti i izvor „Triju kralja“, a ne kako uredništvo opaža g. Banoviću u „Nast. Vjes.“ 1. c. str. 108, da su „Tri kralja“ izvor našega običaja „biranja kralja“.

¹²⁾ Narodna Starina br. 7 str. 84—90; urednik Dr. Matasović donša nov slučaj, prakticiran na zadarskom otoku Molatu (koji on talijanskim nazivom zove Meleda), iz dokumenata XVII. st., te je mišljenja, da se tu radi „o uspomeni na „mitološko“ slovensko pradoba, ili je to opet sjećanje na instalacije praslovenskih glavara“ str. 84.

¹³⁾ Vijenac V. Zagreb 1873.; Hrvatski Učitelj teč. III. Zagreb 1879. br. 2, 3, 4, te brošura „Biač“ Zadar 1886.

¹⁴⁾ 1. c. str. 84., 86.

¹⁵⁾ Zbornik kralja Tomislava izd. Jugosl. Akademije 1925. str. 316; isto i pok. Smičiklas, koji je prvi iznio taj analogon u „Povijesti Hrvatskoj“ I. Zagreb 1882. str. 139.

¹⁶⁾ Nast. Vjesnik 1. c. str. 107—108 kao odgovor Dr. Šišiću, kojemu je pričanje Milinovića bilo tako jasno, da je u „Povijesti Hrvata“ 1925. str. 300 op. 7. potpuno ispravno kazao: „Pozivanje na Milinovićevo pričanje o „izboru seljačkoga kralja“ u Bijačima (kod Trogira), sasvim je pogrešno; taj običaj nije nigdje poznat; a i sve ono drugo, što priča Milinović, samo je plod fantazije“. G. Banović ustao je protiv ovog navoda; naravno uzevši, da su Dr. Šišiću nepoznati slični slučajevi iz drugih mjesta, dok u gornjem pasusu stoji, da za običaj u Kaštelima nemamo drugo vrelo osim Milinovića.

običaj u Kaštelima, nego uopće „biranje seljačkog kralja“ starohrvatski je narodni običaj, kao tradicija iz vremena hrvatskih kraljeva. Zato je svrha ovog članka, da i ovom običaju u Kaštelima, ako je uopće i postojao, odredi čisto folklorni značaj, a isključi svaku vezu s kojom historijskom hrvatskom tradicijom, te potvrdi sve ono, što je rečeno u prvom dijelu članku o „biranju kralja“ uopće.

Prije svega moramo biti na čistu, koliko ima istine i vjerodostojnosti u opisu ovoga običaja u Kaštelima kod Milinovića, a do toga ćemo doći, ako usporedimo njegovo pripovijedanje s izvorima, na koje se pozivlje, jer Milinović nije svjedok po autopsiji. Na usmenu tradiciju ne pozivlje se, premda, jer je običaj postojao navodno do god. 1797, teško da je nije bilo, pače moglo je biti i živućih očevidaca u vrijeme kad je on to pisao, naime prije god. 1873.

Jedini je izvor na koji se poziva J. Katalinić¹⁷⁾, bliži savremenik Milinovića¹⁸⁾, čije svjedočanstvo glasi: „Dopo che le discrepanze insorte fra i figli di Cresimiro il maggiore cagionarono la distruzione di Biach nella riviera delle Castella, luogo prediletto dai Duchi e Re dalla Dalmazia e Croazia, dopo che estintasi la linea dei Re nazionali passò questo Regno nei discendenti del sangue di Arpad Re d'Ungheria, i Slavi delle Castella suddette vollero conservare un simulacro di Re, costumanza che à esistito fino alla caduta della Veneta Repubblica. Nel cambiamento delle cariche comunali il Xupano di Castel Vecchio, quando era eletto veniva festeggiato per otto giorni col nome e cogli onori di Re. Egli indossava vesti nazionali migliori che aveva, o trovar poteva, le sue opanke in luogo di corregie di pelle di castrato erano guarnite di fili dorati, aveva una corte, ministri col nome slavo usato nel tempo de' Re nazionali, di Dvornik ossia il gran Maggiordomo, di Veliki Sudac, ossia il gran Giudice, Skitonoss il gran Scudiere ecc, la residenza nella casa comunale, guardie del corpo, la popolazione implorava da lui grazie, e giustizia. I regali di vettovaglie accorrevano da tutte le parti, si esigevano le multe alle quali erano condannati i soccombenti nelle loro istanze, ed i banchetti non finti ma reali di questo simulacro di Re coronavano la sua illusione, e quella del popolo, che si gloriava di questa privilegiata rappresentanza sotto il dominio di una Repubblica, che la tollerava“.

Katalinić nam dakle kao izvor kaže: u Kaštelima do propasti mletačke republike (g. 1797.) postojao je običaj (costumanza) „biranja se-

¹⁷⁾ Memorie degli avvenimenti in Dalmazia, Split 1841. str. 21—23 Katalinić rođen je u Kaštel Novom kod Trogira 25./3. 1779., a umro 27./II. 1847.

¹⁸⁾ Milinović rod. 24./II. 1835.

ljačkog kralja“ (un simulacro di Re... col nome e cogli onori di Re), praticirao se pri promjeni općinskih časti, i to kao uspomena na nestale hrvatske kraljeve (la sua illusione e quella del popolo, che si gloriava di questa privilegiata rappresentanza¹⁹).

Usporedimo li ovo s pričanjem Milinovića, jasno je svakomu, da je on uzeo ovu kratku, nejasnu, u mnogom i netačnu vijest Katalinića, iskitio je sa svim mogućim činjenicama drugdje praticiranim, osobito običajima kraljevskog krunisanja i ustoličenja, koje u našem slučaju samovoljno postavlja, da se odigrava na historičkom Bijaču, gdje je uz „razapete velike čadore“, „vojsku“, „velikaše i gospodu“, mnogobrojni puk iz Kaštela, Splita, Trogira i Zagore kralj krunjen i potom polagao zakletvu, koju i donosi, „u svečanoj kraljevskoj odjeći, krunom na glavi, britkim mačem u desnici, a propelom u ljevici, popevši se na prestolje“, te „dosta bi suza niz lica teklo, dosta se gorkih uzdaha čulo, dosta spomena preko pameti preletjelo i srca se duboko dojmilo“ i t. d.²⁰) Sama ova letimična poredba s izvorom dovoljna je, da svatko ocijeni naučnu vrijednost Milinovićeve pisanja, te ne bi trebalo da se potanje istim bavimo. No jer je još i danas Milinović autoritet na koga se pozivlju, ili strašilo kojega ne će da se dotaknu, zabavit ću se detaljnije s nekim njegovim navodima, iako na oko bezazlenim, ali osudnim za njegovu vjerodostojnost i naučnu ocjenu.

Milinović je majstor u baratanju s historijskim topografskim imenima. Tako, iako tačno ubicira Bijač²¹), kao dva brežuljka, na vrh većega sad mu je crkva sv. Petra²²), pak crkvice „Biranj“²³), te sv. Ivana Krstitelja (sv. Marta)²⁴), sv. Onofrija²⁵), dok na istom postoji samo ova posljednja (208 m nad morem), a sv. Petra, t. j. od Klobučca, po svoj prilici na mjestu danas zvanu „Miri“ — na istok Bijača u udaljenosti oko 2.5 km, „Biranj“ (631 m visine) 5 km, sv. Marta ili sv. Ivan na jugozapad 1300m zračne linije. Milinović dakle ove topografske nazive mijenja prama

¹⁹) „Un simulacro di re“ Milinović prevodi: „Hrvat. učitelj“ 1. c. str. 25. „makar to u sjeni i utvori bilo“, isto u Biač 1. c. str. 37. „sjeni i utvari“.

²⁰) Vijenac V. str. 219. pass.

²¹) Bijač str. 4, al to čini, jer se pozivlje na Farlata I. str. 481 te mu i naziv dolazi od lat. bis-acuo (biacuus); spomenut mi je, da bilo u hist. vrelima, bilo i danas kod naroda, ne postoji naziv Bijač nego pl. Bijači. — „Biaci“ Mutimirova ovelja 28. 9. 892., Smičiklas, Cod. diplom. II. 193, III. 16, IV. 198; „Byaci“ Trpimirova pov. 4./3. 852; „Byache“ Smičiklas o. c. III. 70; „Biachy“ ibid. IV. 148. „Biachii“ ib. III. 185; „Biachi“ XII. 454.

²²) Vijenac 1. c.

²³) Biač str. 36.

²⁴) Ib. str. 34.

²⁵) Ib. str. 4.

tome, kako mu služe, da postigne što jači efekat pri mistificiranju postavljene teze.

Nu najinteresantnije je ovo: „na vrh Bijača ima crkvice „Biranj“, kamo je novoobrani kralj sa svimi dvoranici polazio do nekadašnjih dvorova hrvatskih kralja“; „u Starom je i sada kod stare općinske kuće mjesto zvano „Birce“, gdje se je na 29. kolovoza kralj odabirao. Dan izbora zvao se „biranj“ a ovaj dan i sada Kaštelani drže kao najveću narodnu svetkovinu na uspomenu „biranja“ svoga hrvatskoga kralja“²⁶⁾. Ovako majstorski falsificirani i namješteni navodi, lako mogu da zavedu svakoga, koji tačno ne pozna lokalne prilike istih. Za crkvicu „Biranj“ malo prije navedosmo koliko je udaljena od Bijača, a posvećena je sv. Ivanu Krstitelju i nalazi se na brdu zvanu „Biranj“; općinske kuće u K. Starom nit ima nit je bilo, nego ispred dvorova utemeljitelja ovoga Kaštela, Koriolana Cipiko, postoji oveci trg zvan „brce“²⁷⁾, a ne „Birce“. Ali „brce“ ne nalazi se samo u K. Starom, nego i u Novom, Štafiliću, Lukšiću i u svim drugim Kaštelima, kao uopće u mjestima okolice Trogira: u Segetu, Marini, Drveniku i drugim. Najposlije postoji na 29/8. godišnji god (pazar) zvan „sv. Ivan Biranj“²⁸⁾, ali ne na uspomenu biranja „hrvatskoga kralja“, nego jer je toga dana Glavosjek sv. Ivana Krstitelja, a tome svecu posvećena je župska crkva i patron je sela²⁹⁾, kojemu je bila još u starohrvatsko doba posvećena crkvice na već pomenutom brdu „Biranj“³⁰⁾ te po staroj svetkovini prozvaše i ovu. Da se toga dana izabirao tobožnji „seoski kralj“, to ne kaže ni Katalinić ni itko drugi, nego sve je plod Milinovićeve kombinacije, koja nema nikakova temelja. Zato, jer je njegovo pisanje tendenciozno, krivo i plod fantazije, pisano rad nacionalnog osvješćavanja, pri rješavanju pitanja o „izboru kralja“ u Kaštelima ne smijemo ga uzeti u obzir.

Ostaje da provjerimo i navode Katalinića.

²⁶⁾ Ib. str. 36.

²⁷⁾ Pavlov Vuletin: „Iz povijesti Kaštela“ Šibenik 1916. str. 47. Brcom označuje se ravni prostor, trg ispred Kaštela ili crkve, među kućama, gdje se igra kolo, drže skupštine i narod sakuplja na razgovor. Ali tumačenje u Akademskom Rječniku I. str. 615 je, da dolazi od tal. bersaglio, berzaglio ne stoji, jer isključeno je, da su se mogli vježbati u pucanju na uskom prostoru, gdje gdje manji od 50 mt.

²⁸⁾ Ibidem str. 48.

²⁹⁾ Ib. 47.

³⁰⁾ S tom crkvicom bila je spojena plebanija, koja riječ u ono doba nije označivala župu, nego beneficium simplex t. j. bez rezidencije i curae animarum; po noti u novonađenom arhivu srednjovjekovne općine Trogirske, postojao je i montaneum te prebende, bila je jus patronata nekih obitelji iz Trogira, a beneficij bio je svećenik trogirski; poslije, jer dotične obitelji izumriješe, Kaštelani imaše jus patronatus. V. Andreis o. c. str. 327—8.

Ono što kaže o Kresimiru Starijemu i o tobožnjim njegovim sinovima, danas, gdje je genealogija hrvatskih kraljeva dovoljno kritički utvrđena³¹⁾, po sebi otpada; isto tako i ono, o tadanjem razorenju Bijača, pošto nemamo nikake potvrde arheološke, arhitektonske ni pisane, niti da je grad, utvrda ili slično, a kamo li o njegovu razorenju u to doba³²⁾. Prigovorit će mi se, a zašto se obično naziva „kraljevski Bijač“, „prijestolnica hrvatski kraljeva“? Uza svu dobru volju opravdanost za te nazive nijesam mogao naći. To je plod labave kombinacije po poveljama Trpimira (g. 852) i Mutimira (g. 892), jer u prvoj stoji: *Actum in loco qui dicitur Byaci*, a u drugoj: *Actum est in Biaci ante fores ecclesiae sanctae Martae martyris*. Premda radi vrlo loše tradicije ovih isprava nije isključeno, da je naziv Bijači u objema umetnut, a osobito u drugoj³³⁾, ipak ako i primimo oba navoda kao autentična, po samoj riječi

³¹⁾ Osobito od Šišića „Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji“ u Vjesniku hrv. arheol. društva, Nova Ser. XIII. str. 68—81.

³²⁾ U dokumentima Bijači se spominju isključivo pod nazivom „territorium“ v. Smičiklas, Cod. dipl. III. 185, IV. 198, IX. 235; ili „villa“ ib. III. 16, IV. 148, i XII, 458; jednom samo „regale predium“ u pov. Andrije II. iz god. 1207., koja je po svoj prilici falsifikat. Značenje *territorium* jasno je po sebi, a i *villa* ima donekle adekvatno značenje, jer označuje raštrkano selo, ili kako Rački, Nutarnje stanje ed. 1894. str. 14, 27, 177 kaže: „više *curtes* — t. j. gospodarstva — zajedno ili u blizini, sastavljale su jedno selo (*villa*)“. „Villa se sastajala iz kuća s pripadajućim im zemljištem“.

³³⁾ Šišić, Priručnik izvora str. 183 etc.; Geneal. pril. str. 2; Povijest Hrvata 1925. str. 333; Rački, Documenta str. 5 i t. d. Indicija interpolacije: 1. Bijači su dva brežuljka; da je kad i postojao kakav zamak, dvorac ili slično, isključeno je, da je bio toliko prostran, da bi obuhvatao još i sv. Martu. 2. U arhivskim dokumentima XIII. st. općine Trogira, nebrojeno puta spominje se sv. Marta i Bijači, ali nema ni jednog slučaja, da bi stalo, da je sv. Marta u Bijačima, nego jedno je „*contrada s. Marthae*“, a drugo Bijači. 3. Sv. Marta je tobože „*martyr*“, a nemoguće je, da Firmin dijakon, pisar isprave nije znao, da je ista „*virgo*“, a ne *martyr*; po svoj je prilici dakle glosator na mjesto nekog drugog lokaliteta i sveca, koji je zaista bio *martyr*, umetnuo Bijače i sv. Martu. 4. Već sam oblik „*Byaci*“ i „*Biaci*“ odaju poznije doba razvijenijega našega jezika, jer u IX. st. bio bi stariji oblik, koji više odgovara osnovi, naime „*Biaki*“, kako se nalazi i u registru samostana sv. Petra u Selu (Rački, Documenta str. 132). 5. Okolnost, da dva raznodobna vladara, na istom i to ne važnom mjestu, ali u istom pravnom poslu u ono doba izdaju isprave, silom nameće mogućnost glosiranja. 6. Za ove isprave znamo preko Luciusa, Farlata i „*donationales*“; ali iz „*registrum privilegiorum arch. Spal.*“ od god. 1333., koji je registar učinjen po starijem *montaneum*-u za borbe Splitskana i Trogirana baš zbog vlasništva Bijača i drugih zemljišta, znamo, da se u njemu nalazi i falsifikat Zvonimirove isprave od 16./4. 1078., i to baš u riječi „*Biachi*“ i „*Bossiline*“, a učinjen je po Kolomanovoj od 16./4. 1103., koja je bez sumnje podmetnuta (v. Šišić, Vjesnik Arhiva 1903., 221).

„locus“ ne možemo apodiktikički utvrditi, da je tu postojao kneževski dvorac, a to s tim više, što svi pozniji nazivi za Bijače to isključuju. Za Klis stoji „ex curte nostra“, jer je u istinu i bio, a da je dvor bio i u Bijačima ne bi taj naziv izostao; poznat je srednjovjekovni običaj neprestanog seljenja vladalačkog dvora na Zapadu a i kod nas, te ako dva vladara na istom mjestu, ali u razno doba sklapaju pravni posao, ne slijedi još, da je tu morao biti i njihov dvor; najzad ono „actum“³⁴⁾ u diplomatici ne znači, da je dokumenat baš tu napisan, nego da je na tom mjestu pravni posao skopljen, a dokumenat mogao je i na drugom mjestu i poslije dužeg vremena biti napisan, te actum ne uvjetuje kancelariju i dvorac; dakle ta kombinacija za takve nazive nije ni najmanje motivisana.

Netačna je i vijest, da je u K. Staromu postojala općinska čast „župan“. Do propasti mletačke republike u Kaštelima nije mogla da postoji nikakva općinska čast, jer od Lukšića na zapad bio je jedinstveni teritorij općine Trogira pod komunalnom civilnom i sudbenom jurisdikcijom komesa, kurije i drugih zvaničnika općine trogirске, upravljane posebnim statutom iz XIII. st. s poznijim preradbama i reformacijama. Poslije utemeljenja Kaštela, svrhom XV. i u XVI. st., bilo je u njima samo seoskih časti³⁵⁾. Glavne prerogative u pojedinom kaštelu imao je utemeljitelj i njegovi baštinici, koji uz ime, počasti i povlastice „eleggono come il curato così il gastaldo“³⁶⁾ di villa“, a seljaci biraju harambašu³⁷⁾ „per la direzione dell'armi occorrendo il bisogno, e sta in carica in vita“, te „due giudici: uno per giustizia, l'altro per governo delle scuole“³⁸⁾. Da

³⁴⁾ Thommen. Diplomantik 1913. str. 40. U Vjesniku kr. drž. Arhiva 1925. str. 31, za Dr. Nagya poteškoća je ono „tempore super fato — tempore et die ut fatum est“, koja otpada, pošto istovetni izrazi nalaze se i u talijanskom notarijatu, a ove dvije, kao i sve naše isprave do druge polovice 12. st. u Dalmaciji, slijede — kako je dobro poznato — talijansku ispravu, u kojoj gornji izrazi su ostatak rimskog načina.

³⁵⁾ Storia della città di Traù, opera di Paolo Andreis, izd. Perojević, Split 1908. str. 300 pass.

³⁶⁾ Ova riječ, uzeta iz langobardskog prava, kod nas obično označuje crkvinara, t. j. onoga, koji ima brigu i upravu crkvene imovine ili bratovštine, ali i crkvenjaka (der Kirchendiener); no može da označuje i koju civilnu seosku čast, jer u reformaciji trogirskoj od 24./2. 1458 stoji: notificari debeat presbyteris et gastaldionibus villarum, qui in eorum ecclesiis et plateis — bruce — villarum seu sociis solitis ipsam deliberationem — da će suđenje biti samo u subotu — et ordinem suis populis debeant manifestare ad omnium intelligentiam“. Dr. Strohal, Statut i reformacije grada Trogira 1915. str. 261; slično Lucius, Memorie str. 316 pass. iz god. 1381.

³⁷⁾ Ova seoska čast datira od god. 1566. Maschek, Manuale del regno di Dalmazia, anno III. Zara 1873. str. 61.

³⁸⁾ To su bratovštine (cehovi), a obično su imale u svojim statutima (madregole) određenu i sudačku vlast nad svojim članovima u određenim poslovima.

nije bilo drugih časti osim pomenutih, a tako i zato, koje su bile njihove prerogative, svjedoči nam isti Katalinić: „Nei villaggi litorali oltre l'ambascia che sotto gli ordini degli Uffiziali superiori comandava sopra gli abitanti atti all'armi, ed era il capo militare, e politico del Villaggio, i Capi delle Confraternite laiche erano i Rappresentanti del Villaggio, dove si trattava di sostenere i diritti civili del Villaggio stesso in confronto dei Villaggi confinanti, o contro i proprietari delle terre, o di quelli che godevano dei diritti Signorili“³⁹⁾.

Uslijed mletačkog osvajanja u borbi s Turcima, J. Corner generalni providur, odlukom 21/3. 1689. proširi i razdijeli dotadanji teritorij Trogira na tri „pertinenze“ — u drugoj su bila Kaštela — a svaka imala je od njega imenovanoga „capo e governatore“⁴⁰⁾. Dakle po svemu, u Kaštelima do propasti mletačke republike nije bilo ni općinske⁴¹⁾ ni seoske časti „župan“⁴²⁾, nego Katalinić je taj prastari naziv samovoljno unio u ovu vijest, što odaje i njegov tumač u opasci pri istoj riječi, kad kaže: „Xupan, Xupnik derivano dalla voce Xupa che significa unione, una massa di uomini Xupan è chiamato il capo di questa unione“, a to po gornjemu za Kaštela nikako ne stoji.

Nazive za dvorjanike uzeo je iz poznatih mu diploma⁴³⁾. Dakle Katalinićeva vijest pokazuje, da se tu ne radi o dokumentovanim navodima, nego o kombinacijama, izazvanim slavensko-hrvatskim nacionalizmom, koji se tad istom budio, a čiji je pristaša bio i sam Katalinić⁴⁴⁾.

Premda pisanje Katalinića stavlja u sumnju i egzistenciju običaja „biranja kralja“ u Kaštelima⁴⁵⁾, ipak prihvatimo li vijest kao istinitu, na-

³⁹⁾ Katalinić o. c. str. 210.; za ove posljednje vidi isto Andreis o. c. str. 280.

⁴⁰⁾ Dr. Strohal o. c. str. 280—281.

⁴¹⁾ Donjokaštelanska općina, sijelo u K. Novomu a ne Staromu, utemeljena je tek uslijed carske odluke s uredbom o organizaciji općina u Dalmaciji od 4./5. 1821., a obavljena 17. 12. 1822. sa sindikom na čelu. V. Raccolta delle leggi ed Ordinanze dell' anno 1822 per la Dalmazia, Zara 1824.

⁴²⁾ Može se dopustiti, da je jedan od spomenutih „giudici“ ili isti gastald u poznije doba bio zvan župan, i to po analogiji a ne pravu, pošto je taj naslov bio isključivo prastarih bratovština, kao u Trogiru one sv. Duha, te koji kao representant puka i građana u opreci prema vijeću plemića u velike je utjecao na upravu grada. Andreis o. c. str. 351; Lucius, de regno L. VI c. I.

⁴³⁾ Vidi o tim nazivima kod istog Katalinića, Storia della Dalmazia, Zara 1835., II. str. 254.

⁴⁴⁾ U uvodu Storia della Dalmazia I. sam kaže, da je „uomo di nazione slava“.

⁴⁵⁾ Pošto nemamo druge ni usmene ni pisane tradicije, lako da je Katalinić iz patriotskih motiva, koju seosku igru zaodjenu u ruho običaja „biranja kralja“, koji mu je običaj po Fortisu, kojim se on u svojem djelu mnogo služio, bio poznat.

staje pitanje, mogu li Kaštelani biti nosioci tradicije izbora i krunisanja hrvatskoga kralja ili su oni taj običaj tek docnije poprimili? Poznato je, da je postojala hrvatska županija od K. Porfirogeneta zvana *ἡ Παραθαλασσία*⁴⁶⁾. Ovim imenom car obično nazivlje primorje⁴⁷⁾, nu ovdje oznaka je specijalne županije, koja se po dosadašnjem mnijenju sterala između ušća Cetine i Krke sa središtem u Klisu⁴⁸⁾. No po inače sačuvanim ispravama, a osobito u trogirskom arhivu, znamo, da je hrvatsko ime te županije „Podmorie“, „Podemorie“ t. j. Pomorje, a njenteritorij širio se od trogirskih mlinica do rijeke Jadra⁴⁹⁾.

Za vlade knezova, kraljeva a i poslije, Pomorje, taj plodni i bogati kraj, iako je bio napučen i baš posut raznim naseljima i selima, isključivo po uzvisitim obroncima, udaljenim od mora⁵⁰⁾, ali neposredna blizina naprednih romanskih gradova Splita i Trogira, a donekle i prirodno utvrđenog Klisa, zapriječ, da nijedno nije došlo do većeg izražaja i razvitka, nego ostadoše proste „villae“, raštrkana i neutvrđena sela sa „villanis“, težacima i kmetovima kneževskog, kraljevskog i gospodskog zemljišta. A kako su ovi romanski gradovi, inače suparnici u svemu, budno pazili, da se ne poremeti običajno socijalno i kulturno stanje Pomorja, te njihove životne žile kucavice, najbolji nam je dokaz porušenje Ostroga god. 1225. Kad neko hrvatsko bratstvo (parentela) Didića, tog za sada jedino poznata sloja starohrvatskog pučanstva, počne pod vodstvom Toljena i Vučete da utvrđuje baštinski (coheredes loci ipsius) Ostrog, poviše današnjega Lukšića, Splitsani uz pomoć Trogirana, pod vodstvom splitskog kneza Petra Humskog, isti porušiše, a pučanstvo poubijaše il rastepoše, i to „inito consilio cuncta . . . diripientes, ecclesiam quoque . . . ad solum diruentes, effoderunt sepulcra, extumulantes ossa progenitorum eorum, sparsim ea proiecerunt in campum“, a razlog jedini bio je, jer „ceperuntque contra prohibitionem civium munimen edificare, uolentes ibi

⁴⁶⁾ De adm. imperio c. 30.

⁴⁷⁾ I. c. passim; istim imenom u XIV. st. nazivlje se i primorje Duklje Jireček, Ist. Srba III., Beograd 1923. str. 4., a latinski „maritima“, starosrpski „pomorije“ ibid. I. 83.

⁴⁸⁾ Šišić, Priručnik str. 651.; Povijest Hrvata str. 449.

⁴⁹⁾ Smičikas, Cod. dipl. IV. str. 385., V. str. 65.; VII. str. 128. i t. d. Lucio Memorie str. 145., 207. Granice jasne su po sačuvanim spomenicima: na zapadu bio je „Campus traguriensis“ — danas Malo Polje — pak Dridska županija, na sjeveru Zagorje županija, na istoku Poljica (Mosorska) županija, na jugu „Campus Spalatensis“ od Jadra do Žrnovnice i more, a ista nije mogla obuhvatati i teritorij drugih županija, za koje stalno znamo, da su postojale.

⁵⁰⁾ Na pr. Babe, Gestinj (Žestinj), Bijači, Špiljan, Radun, Gostinj, Ostrog i drugi. — U ovoj radnji pod Kaštelima obično podrazumijevam kraj od Lukšića na zapad t. j. teritorij srednjekovne općine Trogira.

cum familiis suis locum habitationis statuere“, iako im je nadbiskup Guncel, tadanji vlasnik Ostroga, bio dopustio, „ut eos colonos et coadiutores haberet“, a svega ovoga svjedok nam je savremenik Toma Arcidakon⁵¹⁾).

Poslije Pomorju osvanuše i gori dani. Za provale Tatara, međusobne dugotrajne borbe Splita i Trogira, te hrvatskih velikaša kao Mladena II. protiv ovih gradova, kad je jedino sredstvo navale i obrane bilo pustošenje, palenje i uništavanje svega u Pomorju, seljaštvo se potpuno preseli u gradove. Tako da kad Trogirani god. 1324.⁵²⁾ pokušase, zbog obrane od nadmoćnoga Splita, da porušeni i raseljeni Ostrog ponovno napuče, makar vrativši ga pravim baštinicima, Didićima, koji većinom bjehu se u Trogir sklonuli, sve bi zalud, jer seljaci poučeni grozotama istom minulih borba, ne dadoše se nagovoriti, da ostave sigurne zidine gradske i zamijene ih s nesigurnim naseljem u Pomorju. Opet vijeće Trogira zaključí 16/2 1361. i 15/2 1364., da se utvrdí bar samostan sv. Petra od Klobučca, te bude zaklon težacima u nuždi pred nenadanom provalom neprijatelja, ali uvidjevši, da im ni taj nije pružao dovoljnu obranu, dne 19/4 1419. zaključíše, da se i on poruši;⁵³⁾ tim nestaje i posljednjega, ne sela il mjesta, nego i privremenoga skloništa u Pomorju. Tako od početka XIII. stolj. do kraja XV. Pomorje je, bar dio koji je pripadao Trogiru, bez naselja, a stanovništvo povučeno u romanski Trogir, gdje se, dobivši građansko pravo — postalo civis romanus — a nekoji i plemstvo, većinom romaniziralo.

God. 1471. trogirski plemić Korijolan Cipiko počne da gradi prvi kašteo, i to uz more, a za njim i drugi trogirski plemići, naselivši unutra uz svoje kmetove i druge težake, koje na početku dovedoše sa sobom iz Trogira ili ih poslije primiše kao bjegunce ispred sile turske i iz drugih krajeva.

Dakle, pozniji Kaštelani nijesu direktni nasljednici prastarog stanovništva u Pomorju, zato, ako je običaj „biranja kralja“ i postojao, oni su ga mogli donijeti sa sobom jedino iz Trogira, gdje mu i moramo tražiti izvor.

Među novonadenim arhivalijama u Trogiru, postoji „Liber questionum“ iz god. 1272,⁵⁴⁾ te među aktima nalazimo i raspravu od 30/4, koju donosim u prepisu, ne samo radi osvjetljenja i rješenja našega pitanja, nego i radi važnosti za etnologiju uopće:

⁵¹⁾ Historia Salonitana ed. Rački, Zagreb 1894. str. 104.—105. pass.

⁵²⁾ Lucius, Memorie 207. 272.

⁵³⁾ Andreis o. c. 295—6; Lucius ib. 418.

⁵⁴⁾ Knjiga slabo sačuvana i oštećena od vlage i moljaca, ima 23 lista od papjra, a napisana je kursivnom goticom, ali prelazne dobe.

„Die ultimo aprilis. Bastianus Luce pro parte communis proposuit contra Boghidanum filium . . . (qui) percussit Marinci filium Denacçe cum suo ense et vulneravit eum et in eum san(guinem fecit) [feria tertia?] . . . post festum Pasce de presenti edomada.

„Item Dessa Duimi de Morcegafaba (!) pro parte dicti Boghidani respondit dicens, quod dictus Boghidanus non fecit superbiam . . . quod teneatur ad bannum. Et dixit, quod consuetudo est in Tragurio, quod homines faciunt reges et dominos inter se et ludunt cum armis inter (se in) Pascate et post festum per plures dies. Et ipse Boghidanus et alli sui socii fecerunt regem et ludebant cum armis et faciebant precepta illius, qui erat rex et ducebant homines ad regem eorum, quando rex percipiebat; et stando ipsi in circuitu monasterii sancti Johannis et ludebant ibi, et ipse Marinci cum predicto Boghidano insumil ludebant⁵⁵⁾ et ludendo simul ille Marinci percussus fuit, et non fuit percussus dolo nec fraude nec malicia nec culpa dicti Boghidani, nec malo animo eum percussit. Unde ob hoc non tenetur ad bannum communis.

„Item Bastianus dixit, quod cum dictus Marinci percussus fuit, curia misit pro eo et ipse venit ad curiam et interrogatus fuit per curiam: „quis te percussit?“ Et ipse dixit, quod Boghidanus eum percussit; et curia misit pro predicto Boghidano, et ipse venit et interrogatus fuit per curiam: „quare percussisti Marinci?“ Et ipse Boghidanus dixit, quod ipse eum non percussit. Et modo Dessa dicit, quod eum percussit ludendo et non sua culpa nec malo animo, unde non debet sibi dari credencia, quia est inuentus de duobus uerbis; et quod verum sit, quod ipse Boghide (!) negat⁵⁶⁾ coram curia dicendo, quod eum Marinum (!) non percussit, vult probare per Lucam Petri iudicem communis.

„Item Dessa dixit, quod potest esse, quod fuit sicut dicit dominus Bastianus, sed multa fiunt in ludo que nesciuntur; et si ille negat, negavit quia non credebat ipsum Marinci percussum esse, quia eum non percussit malo animo nec mala voluntate; unde si ludendo eum percussit, non tenetur ad bannum communis. Et quod ludendo simul ille percussus fuit, vult probare per Acçam et Sacrannem.⁵⁷⁾

„Item Bastianus dixit, quod postquam inuentus est de duobus verbis, sibi nec eius testibus debet dari credencia, sed sanguis (!) debet credi.

„Item Dessa dixit, quod non est inuentus de duobus verbis, et id quod fit ludendo, propter festum Pasche, non tenetur ad bannum communis.“

⁵⁵⁾ U originalu ovdje slijedi: cum armis ali je prekriženo od istog pisara.

⁵⁶⁾ Mjesto negavit.

⁵⁷⁾ Čitanje je ovog imena nejasno, ali vjerojatno je ovako, pošto i danas u Trogiru postoji ime od mila Šarkan.

„Sententiatum est, quod testes Boghidani recipiantur, et si testes adueritabunt, ipse Boghidanus iurare debeat suos testes veritatem dississe (!) et quod eum non percussit malo animo nec mala uoluntate, sed ludendo, et sit absolutus.“⁵⁸⁾

Po ovomu doznajemo, da je u Trogiru XIII. st. postojao običaj (consuetudo) igre (ludus, in ludo, ludendo, ludunt, ludebant) biranja kralja (faciebant reges et dominos, fecerunt regem), sa već poznatim prerogativama (faciebant precepta illius, ducebant homines ad regem eorum quando rex percipiebat), običaj istovetan sa onim iz Sakeja babilonskih i Saturnalija rimskih, dakle čisto folklorni običaj. A pošto je u to doba Trogir, bar po vanjskom obilježju, romanski grad, u kojemu se nit rimskih tradicija nije nikad pretrgla, to nam ovaj dokument ne samo potvrđuje općenito već primljenu tezu, da „biranje kralja“ nije nešto specijalno našega, nego da je to opći običaj, kojeg bit mi primismo od rimskog življa, pa, ako su Kaštelani ovaj običaj i prakticirali, što ničim nije dokazano, oni to nijesu činili na uspomenu hrvatskih kraljeva, nego su oni taj običaj naučili u romanskom Trogiru, odakle se iseliše, pa uz druge običaje preniješe i ovaj.

M. Barada.

⁵⁸⁾ Rasprava nije završena, jer in margine stoji pendet, dok inače stoji absolutus ili soluit i t. d. Tumač pojedinih riječi izostavio sam, jer to spada u pravnu stranu akta, ali samo ovaj akt zavidan je primjer pravnog poretka u ondašnjim našim gradovima, makar to bilo u tobož „mračnom i natražnom“ Srednjem Vijeku.